

आई - मृलांचें मासिक

घनघोर युद्ध सुरू झाले, दुर्योधनाने आपल्या भावांच्या विचाराने पांडव सेनेचा पूर्ण पाडाव करण्याचे ठरविले आणि त्याप्रमाणे त्याने भीष्माच्या बाजूस जाऊन पांडव सेनेवर निकाऱ्या हल्ला केला. ते पाहून विराटाचा मुलगा श्वेत याने भीष्माच्या सोडून दिले व त्याच्यावर जोराचा हल्ला केला. त्याच्या हल्ल्याने कौरव सैन्य सैरावैरां पडू लागले. पुन्हा श्वेताने भीष्माशी द्वंद्व आरंभिले. त्याने भीष्माच्या रथावरील झेंडा उडवून दिला आणि त्याच्या हातातील धनुष्य तोडून त्याला पुरेसे फळत सोडले. सर्वांना वाटले की भीष्म भारातीर्षी पडला. म्हणून पांडवांनी आनंदाने खेळनाद केला.

दुर्योधन घाईने भीष्माचार्याच्या मदतीस गेला व त्यांना धीर देत म्हणाला—“हा पहा श्वेत आतां मारला जातोय.” प्रत्यक्षांत

वाहिके, कृतवर्मा, कृप, धर्म, विकर्ण वगैरे वीर एकत्रा श्वेतावर तुरुन पडले. जणूकाही भीष्माच्यापाहून मोठा मोठा तोंच आले.

श्वेत कच्चा सोढा नव्हता. त्या सर्वांस पुरून उगारा होता. त्या सर्वांना तोंड देत असतां सुद्धां त्याने भीष्माच्या हातांतली धनुष्यबाण तोडले. एवढा मोठा वीर भीष्म पण तो सुद्धां श्वेताचे बाणभडवू शकला नाही. श्वेताचा हा पराक्रम पाहून कौरवांच्या तोंडाचे पाणी पडाले.

भीष्महि कांहीं कच्चा दिलाचा नव्हता. त्याने आपल्या बाणांनीं श्वेताचा रथ, बोडे व सारखी सर्वांचा नाश केला. त्याबरोबर श्वेत रथावरून खाली उतरला व एक प्रत्येकारी शक्ति भीष्मावर सोडली. परंतु भीष्माने वाटेतच तिख नष्ट केले. श्वेत चकला. त्याने रागारागाने आपली मोठी गदा उचलली

मुक् - दृष्टावरील गोष्ट

व भीष्माच्या रथावर फेंकली. भीष्माला त्याची वळपना असण्यामुळे तो अगोदरच रथाखाली उगळून गेला होता.

दुसऱ्या रथांत बसून भीष्माने श्वेतावर हल्ला केला. तोपर्यंत पांडव सैन्य श्वेताच्या मदतीस आले. परंतु भीष्माने आपल्या बाणांनी त्यांना दूर ओपवून भरले व श्वेतावर द्वाभ्यामारलाच एक पर्यंत हात्किवाण सोडला. तो त्याच्या शरिरातून मारपार निघून गेला.

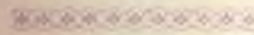
श्वेताला पडलेला पाहून विराटाचा मुलगा पुन श्वेत खाला पार राग आला. तो त्यावर रुड उगवण्यासाठी धावून गेला. पण कौरव सैन्याने त्याला पाठीशी घेतले व भीष्म पुढे आला. इकडे श्वेताच्या मदतीला म्हणून जर्जून धावून आला.

हा पहिला दिवसाच्या युद्धांत पांडव सैन्यावर भीष्म तुरुन पडला होता. कीड मुद्यांप्रमाणे पांडव दुरू मरून पडत होते. संध्याकाळी सूर्यास्त होताच युद्ध संपले.

हा पहिला दिवसाच्या युद्धांतच बुधिशि निराश झाला. तो आपल्या भावांना बोळावून घेऊन श्रीकृष्णाकडे गेला. म्हणाला—“आपल्या सर्व सैन्याचा बळी घेऊनच भीष्म

रथ खाली ठेवणार असं दिसतं आहे. केवळ रात्रपेठेमाने वी हा दुखाळ तयार झाली होती. पण मला वाटते, भीष्माच्या हातून हा सर्वांचा बळी पडण्यापेक्षा आपणच जंगलांत कुठेवरी जाऊन तप करित बसावे. आमच्या मध्ये जर्जून श्रीराजा सोढा. पण त्यालाहि मारला पावच दिसला. भीम मात्र धीराने लडला. भीष्माची ती भीषण चर्चा पाहून भय वाटले आम्हांला. हा युद्धांत आपल्या बाजूचे युद्ध संचालन उत्तम व्हावे असे जर वाटत असेल तर तूच भीष्माच्या तोंडीच्या धीराना निवडून काढ. हे सर्व

सांदोबा

३

तुझ्यावर अवलंबून आहे. नाही तर आम्हांला
आ युद्धांत जयाची खाशा नाही.”

कृष्ण म्हणाला—“तू प्रक्षाला एवढे
मनाला लावून घेतोस? क्षुब्ध सैन्यापति
एवढा मोठा क्षुब्ध असल्यावर तसे भाव
एकेक महारथी असल्यावर भय कसली संज्ञा !
कोणास ठाऊक एकादवेळीं शिवडीच्या
हातून झुड्यां भीष्म मारला जाईल. असे
हानपाय गावून काय उपयोग.”

हे ऐकून पुष्टिष्ठिर धृष्टद्युम्नाने वकून
म्हणाला—“सैन्यापति! देवांचा जसा कार्तिकेय
तसा तू आम्हांला आहेस. आ युद्धांत यश
दुर्योधनानेहि आपली सेना एका व्यूहा-

अपघरा सर्व तुझ्या हातीं आहे. म्हणून तू
सैन्याच्या अग्रभागीं राहून सैन्याचे संवाकन
कर. आम्हांला मार्ग दाखव. आपल्याला
विजय मिळाला पाहिजे.”

“महाराज ! आपण फाळवी करू नका.
आ युद्धांत आपणांस यश मिळणार आहे.
आणि द्रोण तर माझ्या हातूनच मारला
जाणार आहे. हे शुद्ध फार रंगणार आहे.
आपण नुसतें पाहत राहा.” धृष्टद्युम्न म्हणाला.
त्याचे शेरणी ऐकून सर्वांना नेत्र चढला.

“मला वाटते उद्यांच्या युद्धांसाठी आपण
चारुण व्यूह रचू. व आपली सेना त्यांत
सज्ज करून ठेवू. हा व्यूह अग्रेसर असेल
आहे. वासुदेव आपल्या सर्व सैन्याचे रक्षण
होईल.” पुष्टिष्ठिर म्हणाला.

दुसरे दिवशीं दुर्योधनापुत्रीच पांडव सेना
युद्धास तयार झाली. आ दिवशीं सैन्याचा
आघाडीवर अर्जुन होता. सेना एकाद्या कोंब
पक्षाच्या आकृती प्रमाणें उभी करण्यांत
आली होती. मुख्य मुख्य ठिकाणीं मोठेमोठे
वीर उभे होते. दोन्ही बाजूस भीम व
धृष्टद्युम्न उभे होते. दौक्याच्या ठिकाणीं
अर्जुन मेरू पर्वताप्रमाणें तळपत होता.
दुर्योधनानेहि आपली सेना एका व्यूहा-

रमाणें उभी केली होती. प्रत्येक नाकाच्या
बागावर महारथ्यांना त्यानें उभे केले होते.
अग्रभागीं भीष्मपितामह स्वतः असून त्यांच्या
प्रदतीला शस्त्री नमले होते. सर्वोदयाबरोबर
कौरव सेना युद्धभूमीकडे निवाली. दोन्ही
सैन्यांतील योद्ध्यांनी शस्त्रनाद केला आणि
युद्धास आरंभ झाला.

दोन्ही बाजूंनीं बाणांचा वर्षाव होऊं
कराला. भीष्माने आपला बाणांनीं भीम,
अर्जुन, अभिमन्यु, कैकेय, विशाट वगैरेंना
हाराय करून सोडले. त्यांनीं भीष्माला भीम-
बुन भरण्याचा खूप प्रयत्न केला. परंतु
भीष्माने शेरणी त्यांनीं रचलेल्या व्यूह सोडून
रावल्या.

अर्जुनाला राग आला. त्याला वाटले
असा तच्छेनें आपले सर्व वीर भीष्माच्या
तलवारीला बळी पडतील. म्हणून प्रथम
त्यांचा समाचार घेतला पाहिजे. त्यानें
कृष्णाला सांगून आपला रथ भीष्माकडे
बळविला. वाटेस आलेली कौरव सेना उच्चरथ
करीत तो पुढें निघाला.

भीष्माच्या शेर्यानें अर्जुन येत असलेला
पहचन द्रोण, कृप, शल्य, दुर्योधन अश्वत्थामा
विषाण वगैरेंनी त्याच्यावर बाण वृष्टि करण्यास

आरंभ केला. अर्जुनाने त्या सर्व बाणांना
आपल्या बाणांनीं मध्येच बळविले. अर्जुना-
समोर ते किती वेळ टिकाव भरणार. त्यांत
सात्वधी, विशाट, धृष्टद्युम्न, उपपांडव, अभिमन्यु
वगैरे त्याच्या प्रदतीला धावून आले.

दोन्ही पक्षांत घनघोर युद्ध सुरू झाले.
अर्जुन त्वेष्टाने बाणावर बाण सोडून कौरव
सेनेचा संहार करीत होता. तेव्हां दुर्योधन
भीष्माला म्हणाला—“आजोबा ! आज
प्रथम पांडव अर्जुनाला त्वेष्ट बडलेला दिसतो
आहे, तो आपली सारी सेना कापीत सुटला
आहे. तुमच्या मुढेंच कर्ण सुटला जाला

नाही. एकदा कर्णच त्याला थोपू शकेल. परंतु आतां तुम्हीच अर्जुनाला मारण्याचा काही तरी उपाय करा. वाच तो मारला गेला नाही तर उधां काही आरले सैन्य झिडक राहान नाही.”

भीमाचे क्षात्रतेज स्फुरण पावले. तो जावेधाने अर्जुनावर लुटून पडला. दोघांचे विकाराचे युद्ध सुरू झाले. दोघांच्या रथांचे हेडे लुटून साली पडले. दोघांनी एकमेकांच्या घोड्यांना बाण मारले. भीमाने दोघीं अर्जुनाचा सारथी कृष्ण क्षात्र्यावर तीन बाण सोडून त्याला घायाळ केले. अर्जुनाने प्रत्युत्तर

म्हणून भीमाच्या सारथ्यावर तीन बाण सोडले. पुढे ते दोघे परस्परांक हातक्या-साठी जिवापाड मृत्युबळ करू लागले. पण कोणीच निष्पन्न होईना. दोघेहि एकाहून एक वीर शिरामणि होते. सर्व वीर भीमा-जुनांचे युद्ध पहात कौतुक करीत उभे राहाले.

तेथे जवळच त्या दोघांच्या मदतीला आलेल्या द्रोण धृष्टद्युम्न खांचे युद्ध सुरू झाले. दोघे एकमेकांवर जोरजोराने बाण सोदू लागले. लढतां लढतां द्रोणाने धृष्टद्युम्नाचे धनुष्य तोडून टाकले व घोड्यांना मारले. रथ मोडला. सारथ्याला झर केले. त्याचे हें काम पाहून अने थारू लागले की द्रोण धृष्टद्युम्नाला मारणार. परंतु धृष्टद्युम्नानेहि द्रोणाची शक्ति व गदा नष्ट करून टाकली होती. रथ मोडल्यामुळे धृष्टद्युम्न ढाल तलवार धेऊन द्रोणावर धावला. परंतु त्याने आपल्या बाणांनी त्याला पुढे येऊ दिले नाही.

धृष्टद्युम्नाला निःसहाय पाहून भीम त्याच्या मदतीला गेला. त्याने त्याला एका रथांत पसविले. तिकडून दुर्धोयमाने द्रोणाच्या मदतीसाठी कर्णिम राजाला सेनेसह पाठवून दिले. त्यांनी भीमाला घेऊन टाकले व बाण शष्टि करू लागले. कर्णिमाचा राजकुमार

सांदोवा

६

शुकदेव याने भीमाच्या रथाच्या घोड्यांना मारले. त्या रागांत भीमाने आपल्या रथानुत्त लोखंडाची गदा फेंकून शुकदेवाला मारली. तेथल्या तेथेच तो गार झाला. त्याच गदेच्या धक्क्याने त्याच्या रथाचा जंझाहि खाली पडला.

कर्णिमाच्या सेनेधाने भीमावर चारी वाजुंनी एकत्रम जाक्रमण केले. पण भीमाने ढाल तलवारीने त्यांची बाणशष्टि अडवली. कर्णिमाचा दुसरा राजपुत्र साकुमेत त्यांत होता. तो हत्तीवर बसून युद्ध करीत होता. भीमाला पाहिल्या बरोबर त्याने जोराने गर्जना करून भीमाला आव्हान केले. त्याची गर्जना ऐकून भीमानाहि चेव गाला. तो जाहून मोठ्याने गर्जना करीत त्याच्यावर धावून गेला. त्याने जोराने त्याच्या हत्तीचा त्रांत धरून ओढला. त्यावर पाय देऊन तो वर चढला व आपल्या तलवारीच्या एका माराने आशुमेताचे मुंडके खाली पाडले. त्याच झपाट्यात त्याने त्याच्या सापीदारांना सुडां जमिनीवर खेळवून हत्तीला सुडां मोक्षमार्ग दाखविला. नंतर तो कर्णिमाच्या सेनेचा खंडार करू लागला. त्याच्या जवळ तलवारी शिवाय कोणतेहि द्रव्य नव्हते. त्याने आपल्या तलवारीनेच कौरवांच्या राजबलाचा नाश केला. रथदलाचे

जवळ वैष्णवांचा वराच दयज्ञ केला. परंतु कोणीहि त्याच्या जवळ येऊ शकले नाही. दोघी त्यांनीं दुळून बाण मारावयास सुरवात केली. परंतु मीन आपली तलवार सारखी फिरवीत होता. त्याने बाणशष्टि अडकिली. क्षा झटापटीत कर्णिमाची वरीच सेना मारली गेली. आफला सेनेचा संडार झालेला पाहून कर्णिम राजा श्रुतायुष पुढे आला व भीमार्शी युद्ध करू लागला. त्याने आपल्या बाणांनी भीमास चारी वाजुंनी घेरले. तितक्यांत भीमाचा साथी अशोक रथ घेऊन तेथे आला. मीन रथावर चढला व श्रुतायुष

सांदोवा

७

बरोबर युद्ध चळू लागला. पण भीमापुढे त्याचा शहाव लागला नाही. थोड्याच वेळांत तो मारला गेला.

भीमाला एकळझालाच युद्ध करतांना पाहून धृष्टद्युम्नाला कौतुक वाटले. तो आपल्या कडील बाकीच्या वीरांना मोत्साहन देण्यासाठी म्हणाला—“अरे शिखंडी पाहातोस काय! भीमाप्रमाणे युद्ध कर. चला सर्व वीर. व्हा पुढे युद्धाला.” आणि तो सात्वकीला घेऊन भीमाच्या मदतीला धावला.

इकडे कौरव सेनेत थोरळा झाला की भीम सर्व कौरव सेना कापून काढीत आहे. त्याबरोबर भीष्म भीमाची युद्ध करावयास आला. भीमाबरोबर सात्वकी, धृष्टद्युम्न वगैरे होते त्या सर्वांची भीमाचे युद्ध सुरू झाले. भीष्माने प्रथम भीमाच्या घोड्यांना मारले. त्याबरोबर भीमाने एक शक्तित्राण सोडला.

परंतु तो भीष्माने मध्येच उडविला. भीष्माचार्याच्या तावडीतून भीमाला सोडविण्यासाठी धृष्टद्युम्नाने भीमाला आपल्या रथावर बसविले आणि दूर कुठे तरी नेले. या अवधीत सात्वकीने भीष्माच्या सारथ्यावर हल्ला करून त्याला मारले. त्यामुळे भीष्माच्या रथाचे पोढे बिचकले व सैरावैरा पळू लागले. हे पाहून भीमाला फार आनंद झाला. त्या आनंदाच्या मरांत त्याने धृष्टद्युम्नाला आलिंगन दिले. नंतर ते दोघे सात्वकीच्या बबळ आले. त्यांना पाहतांच सात्वकी रथाखाली उतरला व भीमाला कडकडून मेटला. तो म्हणाला—“बन्धू आढे भीमा तुझी तू एकळ्यानं कर्णिगाच्या राजाला व दोन्ही राजकुमारांना मारलेस आणि कर्णिगाच्या सर्व सैन्याची शुल्लभाण उडविडीस. आ वेळेपर्यंत दुपार झाली होती.

[९]

[नेरव्या कर्णाकिरीक किरीप भेळून उक्तर विळेच्या अजुरोकने लिचला. छण्यागानि एका विचित्र झुंफडेन नेऊन त्याला सोडले. त्या एकाशीक एक कळ तोडून शाठपाकरोबर त्याच गह्यावर्तीक भाषा कळे लागले. कोही अंतर नाकून गेल्यावर त्याला ओंझळवट्टीना नदी जावली. तो नदी पार करून जणार् एका महाजरी फाटून व त्याच्या पाठीवरून कोही माकडे उरून आलेतो वटून चेंबर्मा तुला त्याच्या पाठीमाठ विडाला व नदीपार जाऊन घेचला—पुढे माच.]

चेंदवर्मा सांपाच्या पाठीच्या पुलावरून तो नजर ला महामयेंकर सांपानर गडलेली होती. अग्निप्रवाह पार चले लागला. शब्दा वेळीने त्याचा तो दहा वारा फूट खंदीचा जवडा त्यास किनारा दिसल्याबरोबर त्याने उडी झाडीतून पुढे सरकत येत असलेला त्याने मारली व पितारा मारला आणि कोणत्यातरी पाहिला. विस्ताराने त्याचे सज्जन जाडार बडन लपून बसण्याचे त्याने ठरविले. त्याच्या सर्व जंगला धाम मुरल, उडाला. पण मुद्वाने सांपाने दुसऱ्याच धापा यात्रीत तो कसा बसा एका झड्याच्या बाजूला तोड किडविले. बहुतेक चेंदवर्मा बुपाजवड घेऊन पांचला. या वेळी रथाची त्याला दिसला नसावा.

“ कोहीचा ”

थोड्या वेळाने त्याच्या वरिरावा बरचसा भाग पुढे सरकत झाडीत निवून गेला. सांपाची नजर वाटां आपणपर पडणे शक्य नाही या गोष्टीची खात्री झाल्यावर चंद्रवर्माने त्याचे शरीर न्याहाळून पाहिले. त्याचे सर्व शरीर तेल लावल्यासारखे चमकत होते. कातडे पोळायी कवचासारखे ठणक होते. एकदा तळवार खुपसून पडावी असा विचार करून त्याने तळवारीचा एक बार केला. पण तो त्या सांपाच्या शरिरात घुसून ऐकजी खण जरा आवाज मात्र झाला. तोंगाने दोघरी देखील हलविली नाही. तो आपला पुढे जात होता.

चंद्रवर्माने आश्चर्याने एकादा आपल्या चांगे वाजुला पाहिले. तळाच्या भागाने वांजलेल्या झाडाच्या फांवा पाहून तो जवळच्या झाडाकडे सरला. एक आंघोरी तोडून तो खाणार. एखाद्यांत त्याला ठुकरून हवीचे ओरडणे ऐकू जाले. हवीचे ते ओरडणे कविलबाणे होते. ज्या वाजुने आवाज येत होता त्या वाजुला त्याने बघून पाहिले. त्याला हवी तर दिसला नाही. परंतु सोसा-त्याच्या व त्याने झोडें हस्तांता मात्र दिसली. बारा नाही, मग ही झाडे फां वर हलत असवी, हे त्याला काही समजना. त्याला काही वेळाने हवीचे ओरडणे पुन्हा ऐकू जाले. या खेपेस एकच हवीचे ते ओरडणे नव्हते. सर्व कळण्याच्या कळत आले होते. सारे रान त्या आवाजाने दुकदुकले.

चंद्रवर्माने जसा झाडाच्या फांदीवर चमकत होता त्या फांदीवरून उठून तो झाडाच्या वगळी टोंचाच्या फांदीवर जाऊन बसला. त्याने तेथून जे दृश्य पाहिले ते पाहून त्याचाच डोय त्याच्याहून मोठ्याच्या झा-दाच्या शरिरात उडाला असता.

जो नाप तो अस्मिताद पार करून आला होता त्याने हवीला विजला पाहला

चांदोवा
१०

होता आणि त्याला मारला आवळीत

वाळला होता आणि आपल्या बंधूवर नवडा पसकन त्याला गिळण्याच्या प्रयत्नात होता. आपल्या जीव वांचविण्यासाठी हवी तड-फडत होता. त्या हवीच्या चारी वाजुला कळवाचे हवी जमा झाले होते आणि कविलबाणा आवाजात ओरडत होते. आपल्या पुढच्याची ती दुर्गंत पाहून व स्फुटः त्याचे महात्म्य करण्याची इच्छा आदरवि स्वतः निरुपाय समजून सर्व जण काही विडळत होते.

हवी व सांपाच्या त्या बुद्धांत किती झाडे हुटपे हवीचे व तुरगळी गेली हे सांगणे बघीण होते. परंतु त्या सांपाच्या त्याची शनवाच नव्हती. आपला विजला जास्त जास्त आवळत त्याने हवीला अगदी जवळच करून टाकले होते. आपल्या त्या भक्कर तवळ्यांत त्याने हवीला ओढायला जमतरी सुरवात केली तसतसे हवीचे ओरडणे जास्तच कविलबाणे होत गेले.

ते दृश्य पाहून चंद्रवर्माने एकदा चकाशाकडे पाहिले आणि देवाला धावा करत-“देवा, धी एकाहून एक बंधूवर आहे प्रवेश पाहिले आहेत, परंतु झाच्या

इतका भक्कर देह मी कधी पाहिला नाही. तुझी कृपा असेल तरच मी वांचेल. नाहीतर तुझ्या कर्णी बाधा हा शेवटचा नमस्कार.”

त्या अक्षि पवाहाच्या प्रदेशासमोर कपालिनीचे अंग त्याला एकाद्या जवाना-सारखे भासले. या प्रदेशांतून फिरवक येऊन जाऊन आपल्याचे होते. से आता फक्त ते थोडे अंतर जाऊन आला होता तेवळ्यांत त्याला जे अनुभव आले त्यावरून पुढच्या मार्गाची त्याला प्रेरण करपना जाली. परंतु तो कसा दिसावा नव्हता.

चांदोवा
११

“देव तारी त्याला कोण मारी” ही एक खूणसाठ त्याने हृदयात घट्ट अचकून धरली आणि येईल त्या संकटाला धैर्याने तोंड देण्याचे ठरविले.

त्याची शूक व्हान पार पळाली. त्याने ज्या चमोची जावाबदारी स्वतः वर बेंतली होती तें किती कठीण व किती भयंकर आहे याची त्याला पुरी कल्पना आली. होळे मिटून झाडाच्या फांदीला घट्ट धरून तो धसून राहिला. ही कथा किती आणि दोल यांच्या कारस्थानांतून आपल्याला सुटपक्ष मिळेल तर किती नरें होईल? परंतु छुटका

कधी मिळणार व कोण देणार? सुटका नाही. पुढे मागे आज वाजून संकटं आहेत. महासागरांत एकाएकी येऊन पडलेल्या किनारा कोटून मिळणार? बहात बहात लागेल तोच किनारा.

चंद्रवर्मा याच विचारांत झाडावर बसल्या-बसल्याच झोपी गेला. त्याला सुशोभित झालेला कळला नाही की पशुपक्षी आपापल्या बरखात परत येत असलेले कळले नाही. घनदाट अंधकार पडला. आकाशांत तारे चमकू लागले होते. परंतु चंद्राचे दर्शन मात्र कोठे होत नव्हते.

असा शांत वेळी एकाएकी सोसाऱ्याचा वाटले. त्याने भक्ति होऊन असा बळून बाग आल्याने त्याची झोप मोडली. त्याला वाटले की तो फांदीवरून वर कांठांतीर जाऊ लागला आहे. आपण कोठे जात आहो! कशांत सापडलो आहो! या विचारांत लपटानेच तो एका जागी आदळला. एकाचा कांबळ्यावर आदळलो की काय असे त्याला वाटले. दगडावर नाही आदळलो नाहीतर या जिवाचा सोक्षमोक्ष होऊन गेला असता. असा विचार करीत चंद्रवर्मा उठू लागला. परंतु तो ज्या जागेवर पडला होता. ती जागा हळू लागल्या सारखे त्याला

वाटले. त्याने भक्ति होऊन असा बळून बाग आल्याने त्याची झोप मोडली. त्याला वाटले की तो फांदीवरून वर कांठांतीर जाऊ लागला आहे. आपण कोठे जात आहो! कशांत सापडलो आहो! या विचारांत लपटानेच तो एका जागी आदळला. एकाचा कांबळ्यावर आदळलो की काय असे त्याला वाटले. दगडावर नाही आदळलो नाहीतर या जिवाचा सोक्षमोक्ष होऊन गेला असता. असा विचार करीत चंद्रवर्मा उठू लागला. परंतु तो ज्या जागेवर पडला होता. ती जागा हळू लागल्या सारखे त्याला

“आपण ही रात्र येथेच काढावी. या घडीत त्या ज्वारा प्रवाहावरून वेणारी ऊन उमरुवा किती बरी वाडते. अंग दुखणें थोडें कमी झालें आहे.”

तें ऐकून होकार देणारा दुसरा पक्षी चंद्रवर्माला दिसला.

आतां आपण कोठे आहो! हे कळयली चंद्रमाका कारण वेळ काळा नाही. तो झोपला असताना भयंकर मोठे गरुडपक्षी त्या झाडावर आले. त्यांच्या पंखांच्या वाऱ्याने सोसाऱ्याचा वारा सुटल्यासारखे आपणांस वाटेले. आपण आदळलो ते एका दुसऱ्या पक्ष्याच्या पंखावरच आदळलो म्हणून बचलो. त्या इलीसारख्या राक्षसी पक्ष्याच्या पंखावर त्याचे वजन एकाद्या मुंगीसारखेच होतं. त्या पक्ष्याला कोणी थापल्या पंखावर यशले जसेल असे वाटण्यासहि कारण नव्हतं. परंतु त्यांना कळण्यापूर्वी की कोणी पंखावर

बसले आहे, आपण स्वतःचा बचाव करण्याचा प्रयत्न केला पाडिजे. नकळत पंखावरून पाय काढला पाहिजे.

चंद्रमा असा विचार करून गरुडपक्षी पंखावरून खाली उतरले लायला. परंतु तेचवेळी त्याला आकाशात उजेड दिसू लागला. त्याने डोके वर वळून पाहिले तेव्हा त्याला अग्निपक्षी उडत येत असलेला दिसला. त्याच्या सर्व अंगातून ज्वाळा येत होत्या. तो पक्षी चंद्रमाच्या पंखावरून पडला होता त्या पंखावरून सरळ उडत उडत आला. चंद्रमामुळे त्या पक्ष्याच्या ओठाखाले, हाच तो कृष्णसर्पाने सांगितलेला अग्निपक्षी. त्या शब्द नास्तिकाच दूत आहे.

अग्निपक्षी उत्तरेकडे लागलाच गरुड पक्ष्यांनी एक विशेष प्रकारचा आवाज काढून त्याचे स्वागत केले. अग्निपक्ष्याने सरळ खाली उतरून पक्ष्यांच्या माथेत म्हटले—“मी तुमच्या बोधार्थच मिळालो होतो. वरं झाले तुमची गाष्ट पडली.”

“काय काम आहे!” गरुड एका पक्ष्याने विचारले.

अग्निपक्ष्याने गीट वळून व आपले पंख गीट सावरून म्हटले—“माझा मालकाने

एका जबाबदारीच्या कामावर माझी नेमणूक केली आहे. मग ते कठीण काम नाही. स्थापारण्याने संवरडे बांधले झाले असून आमच्या मालकाची बरोचरी कले इच्छिणाऱ्या एका म्हाणाच्या कपालिनीला घेऊन आणण्याचे ते काम आहे. परंतु हे काम मत्ता करता येणे शक्य नाही. कारण राक्षसी नेहमी मत्ता येताना पाहून ती कपालिनी सावध होते. म्हणून दुसरी दोघे जा आणि तिच्या उचलून घेऊन या. मी तुमचे हे उपकार जन्मोत्तमों विस्मरणार नाही.”

ते ऐकून गरुड पक्षी मागे पुढे कंके लावले. एक जण म्हणाला—“हे पहा, मी चार दमले आहे. सूर्यास्त झाल्या पारून जमुदांत खूप आत उडत जाऊन व पोटर खालून आली दमून भासून परत आलो आहो. आमचे पंख दुखू लागले आहेत. या अग्निपक्षाच्या बापेने थोडसा शेक मिळाला म्हणून आम्ही येथे येऊन बसलो होतो. उद्यां संध्याकाळी मी येईन ते मागशील ती मदत करायला, आतां ते जायला सोड!”

अग्निपक्ष्याने ज्ञानदाने आपले पंख एकदां फडफड केले. तेचवेळी सारे रान

हलले. ती म्हणाला—“दिवसां त्या कपालिनीला एकडणे बघूनच ती मोठी हुजार बाई आहे तिच्या जवळ पुष्कळ हुजार सेवक देखील आहेत. कित्येक वर्षे झाली, ती ज्या राजदिवस डोक्यांत तेल घालून बसत बाली आहे. पण काही दिवसांपासून तिची तब्येत बिघडली असल्याने ती इतकी सावधगिरी घालून शकत नाही. तुम्ही कोठे तरी लपून बसा व एकाएकी तिच्या बोंबित घळत घेऊन या झाले. तिला मंत्र म्हणायला देतील वेळ मिळतां कामा नये. म्हणजे तुमच्या कैमलाहि पक्ष लागणार

नाहीं. त्या नंतर तुम्ही तिला उचलून नेऊन संस्कारांमार्ग दाका. तो तिला बाबबाची ती शिक्षा देईल व तुम्हाला बक्षीस देईल. तुम्हाला त्याच्या बिरुद नकार करण्याचे कारणच उरणार नाही."

तुझ्या मालकाने बक्षिस वगैरे देण्याची काय गरज आहे? आम्हांला सात सपुत्रा पलीकडे जाऊन येण्याची शक्ति त्याने दिली म्हणजे झाले. आम्हांला याहून जास्त कांही नको." एक गरुड पक्षी म्हणाला.

"मला ते सर्व कांही नको, मला कधी मरण येऊं तयें असा एकादा संत त्यानें मला जिंकला तर मला पुरें, मला आणली कांही नको." दुसरा गरुड पक्षी म्हणाला.

चंद्रधर्मी मनांतल्या मनांत विचार करूं लागला—"या सृष्टे पक्ष्यांना तो क्षत्र

म्हणजे फाय देव वाटका कां हे सर्व मागूं लागले आहेत?"

गरुड पक्ष्यांनीं जें कांहीं मागितलें तें ऐकून अग्निपक्षी म्हणाला—"ते मी आपल्या मालकाला सांगतो. बरे तर उद्यां सव्याळीं वर माझ्या घरीं तुम्ही बोंबे या. तसें तुम्हाला हर नाहीं. वेळ पाहून मी तुमची मालकाशी ओळख करून देईन." अग्नि पक्षी म्हणाला.

गरुड पक्ष्यांनीं होकारार्थी मान हलविलें. अग्निपक्षी आनंदानें, आला होता त्या वाटेनें परतला. उत्तर दिशेकडे तो जोरानें जात होता गरुडपक्षी थोडा वेळ गप्प मारीत तेथेंच बसून राहिले. नंतर आपली चोंच जमिनीवर टावून व जमिनीला आपलें अंग चिकटवून ते बसले आणि क्षीपी गेलें. पुढें बाहेर

* शंका *

विक्रमार्क वडाच्या शाळाजवळ गेला. शाळा-वरून ते लटकणारे भेट काढून खांद्यावर टाकले आणि नंतर पुन्हा स्मशानाची वाट घाली. नियमाप्रमाणें शवांतील वेताळ बोळें लागला. म्हणाला—"राजा! इतक्या दिवसांच्या परिचयामुळे आपण मित्र बनले आहांत. आतां सांग बरे, तुला तो स्मशानांतील भिकारी मोठा वाटतो कां भी मोठा वाटतो? बशा प्रकारच्या शंका कुठोंका मनुष्याच्या मनांत उठतात. अशाच प्रकारची शंका विध्यदेशाच्या सेनापतींची मुलगी रत्नावली हिच्या मनांत बैमान झाली होती. ती गोष्ट तुला सांगतो." असें सांगून वेताळानें गोष्ट सांगण्यास प्रारंभ केला.

विध्यदेशाच्या राजाच्या दरबारी श्रीमंत नांथाचा एक स्नायति होता. विध्यदेशाच्या

वेताळाच्या गोष्टी

एका भांगरत चोरी जटमार फार होत असे. सेनापति श्रीमंतानें आपल्या सैन्यानिशीं कित्येक वेळा त्या मवेशाची पाहणी केली.

राजदिवस चोरांचा सुगावा कावण्यासाठीं झुंढत राहिला. प्रथम कशाचाच कोठे पत्ता लागला नाही.

ही काळजी त्याच्या मार्गे होतीच आणि आतां दुसरी काळजी म्हणजे त्याच्या मुलीच्या लग्नाची काळजी त्याला वाहे लागली. रत्नावली फार सुंदर व बुद्धिमान होती. म्हणून विद्यार्थी कम करण्याच्या इच्छेनें कित्येक युवक येत असत. त्यांत राजसिंह नांवाचा

एक तरुणहि होता. परंतु तो रत्नावलीशीं लग्न करण्याच्या हेतूनें श्रीमंताकडे आला नव्हता. तो आला होता श्रीमंताच्या कडून कांहीं मत्त मागण्यासाठी. कारण त्याच्या कित्ता होता चोरांच्या मार्गांत. चोरांनीं अन्नावर त्याच्या किड्यावर हज्जा केल्या नव्हता. तरी वेळीं सायब झालेले बरे आणि जमल्यास चोरांना एकदून राजाच्या स्वाधीन करावे असा विचार करून तो श्रीमंताकडे आला होता.

राजसिंह सेनापतीला म्हणाला—“महा-राज, आपण आपली सेना माझ्या मदतीला दिलीत तर मी तिचा सर्व खर्च देईन. चोरांना पकडण्याच्या कामी तिचा उपयोग होईल.”

सेनापतीनें जबाब बराच करावे याचा विचार केला नव्हता. हा अवधीतच रत्नावली राजसिंहाच्या नजरेत पडली. तिच्या पाहतांच तिच्याशीं कम करारेंसें त्याला वाटले. त्यानें सेनापतीला तसें स्पष्ट विचारलेहि.

सेनापतीला ते तरुण पसंत पडला. तो बांगल्या कुळांतला होता. तसेच शूर, हुंदर व साहसी होता. जिव्यां सेनापतीला वाटलें कीं हा चोरटोचोच्या प्रवेशांत आपला कोणी भक्षी असेल तर बचक

राजीव कोठावर. परंतु आपल्या मुलीला त्या छोट्याच्या प्रवेशांत पाठवतांना त्याचें मन कच खाऊ लागलें.

थोडा विचार केल्यावर त्यानें आपली मुलगी राजसिंहाला खावयाचें ठरविलें आणि लग्नानंतरहि कांहीं दिवस तिच्या घरीच ठेवून घेण्याचा निश्चय केला. चोरांचा त्रास कमी झाल्यावर तिच्या सासरी पाठविण्याचा त्यानें वेत घेतला.

आतां रत्नावलीचें लग्न झालें. मोठ्या शारान्त्यानें लग्न सोडल्या पार पडला. लग्नानंतर थोडे रोज्य वेळाने वेढ्यां राजसिंह घरी जाण्यास निघाला तेव्हां रत्नावलीहि निवण्यान सांगार आली. ते पाहून सेनापति म्हणाला—“बाते, तूं आतांच कशाळा जातेस ? जेव्हां तुला नवऱ्याकडे जावेंसें वाटेक तेव्हां तुला पति भेटून वेळून जाईल तुला. सध्या त्या भागांत शराजवला नांवली आहे. खेड्यांच दिवसांत तेथील वातावरण शांत होईल मग पाठवीन तुला.”

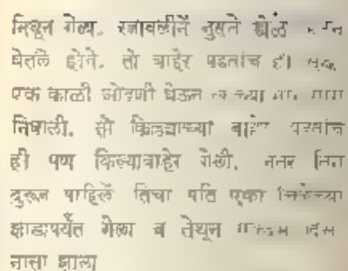
“बाबा ! एकदां लग्नाच्या भक्षला होण्यावर पडल्या म्हणजे मुलीनें आपल्या पतीबरोबर जाणें तिचा धर्म नाही का ! पुणकळ नोकऱ्याकर बावत असल्यामुळे मला जेव्हां आपणास भेटावेंसें वाटेक तेव्हां

मी येऊन येऊन जाईन आणि पतीबरोबर असल्यावर भीति कसली !” असे सांगून ती पतीबरोबर निघून गेली.

रत्नावली सासरी आल्यापासून तिच्या एक दिवस सुद्धां शान्तपणानें होप लागली नाही. दरोडा तिच्या कानावर चोऱ्या दरोड्याच्या गोष्टी येत असत. खून, मारामारीच्या बातम्या येत असत. त्यामुळे ती अगदीं घाबळून जात असे. ती राहता असलेल्या कित्ता खूप मोठा होता. पण दिवसा तेथे पुणकळ नोकऱ्याकर बावत असल्यामुळे भीती राहत नसे. पण रात्री तेथे चिर-

A black and white photograph showing a cross-section of a large tree trunk. A significant portion of the trunk has been hollowed out, revealing the interior structure. The interior is filled with a dense, organized pattern of small, dark, hexagonal cells, which are characteristic of honeycombs built by bees. The outer bark of the tree is rough, textured, and shows signs of weathering. The lighting is somewhat dim, highlighting the contrast between the dark interior cells and the lighter, weathered bark.

राजसिंहदेवें निज्वावर आनखय प्रेम हातें
 झुलगा तर त्याहा जीव कीं प्राण होवा
 आणि असा राजसिंह चोर, हल्लारा, ठक
 अन्वेष ही कल्पनाय तिला कबनेना. पण स्त्री
 गोष्ट कळावी म्हणून ती राजसिंहच्या
 प्रत्येक हालचालीवर फार लक्ष ठेवें लागली.

सी त्वा झाडापर्वत गेली तेथे १९५० तक
 मोडी निहीर बिसकी त्यांत धान्याचा पण
 तरी तिचा पडि तेंबेच गोला हाता वण
 गोलाक लुह्या भाल उतरली तथे परिहरिच्या
 सिनीं खळ खंडा झाडे बाहेरलेला होला
 स्वस्थि पाटीसागून काणी वाळवायल्या
 आवाज जैत होता. सी के हळू त्या
 आवाज-या खळ गेली तथे तिला एक लहान
 डग दिसत त्याच्या पोकळीक एक दुसऱ्या
 टाकाक इथा तथे मात्र जे होला वाण
 याच्या शमपाम कि जाहाक सर्व नीलम
 होते रावतिह त्याचा खंडी तथे गोवा
 होला आणि ते सोपन त्याचव आवाज
 ओरडत होते.

जान्नीचा
५५

१५७ सैन्य आणख्यापामून आसचा
दर्या विश्वास गार उडाळ्य वाहे
आसता वाटें काळें वाहे कीं आपण
सत्कार्य हातींच आम्हांक देणार
आसता. 'गज आम्ही आतां दुसरा सरदार
न देणार तो' हें सामान्यार कित्याक
वृत्ता होरा

रत्नावलीने वेव्हा डोळे उघडले तेव्हा ती आपल्या घरी पलंगावर निजलेली होती. राजा सिंह तिच्या जवळच बसला होता. आपला पति पुरुषरूप असल्याचे पाहून तिला आनंद झाला. रत्नावली सावध क्षात्र्यावर राजासिंह तिला म्हणाला "तुम्ही प्रकृति फार विचट

ये हैं आरंभ स्थापना नृ साहस श्रम
म पत्न्या माहर्षि ना मुखां दायारा मा
उन्नात्र प त्रुन देत

नमोऽस्तु ते महेश्वर
 महेश्वर सर्वे नमोऽस्तु ते महेश्वर
 महेश्वर सर्वे नमोऽस्तु ते महेश्वर
 महेश्वर सर्वे नमोऽस्तु ते महेश्वर
 महेश्वर सर्वे नमोऽस्तु ते महेश्वर
 महेश्वर सर्वे नमोऽस्तु ते महेश्वर

[illegible]

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

[illegible]

अथ नन्देन गताच्च सोमं भगवान् ।
प्रेतान् प्रवशन्त्येव सृष्टेय इत्यादि वृत्त्या
वत्तव्या शोचन्त्येव । इति । अथ । कर्त्तव्यं ।

वृन्तगज सिंह

[illegible]

३. नमः । विष्णु मयामोः । देव योगः चतुर्धनः ।

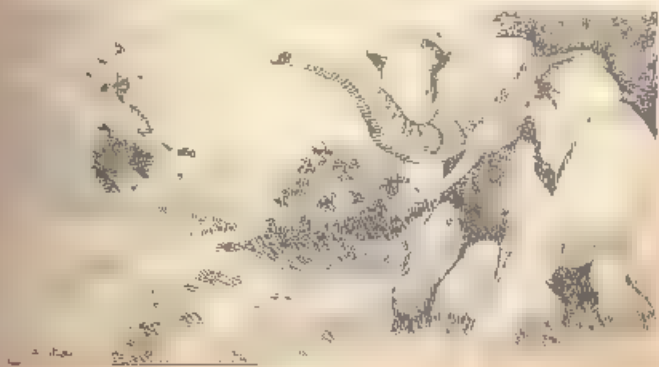
$$f_{\text{eff}} = \frac{1}{2} \left(\frac{1}{f_1} + \frac{1}{f_2} \right) \quad \text{for } f_1 \neq f_2$$

१०॥ मातृ।र ३८॥ ३ = ०५ ॥ ७॥

[illegible]

२०३ ॥ श्री गणेशाय नमः ॥

१. संविधान का अर्थ है - एक देश के नागरिकों के बीच के संबंधों को नियंत्रित करने वाला एक कानून।
 २. संविधान का अर्थ है - एक देश के नागरिकों के बीच के संबंधों को नियंत्रित करने वाला एक कानून।
 ३. संविधान का अर्थ है - एक देश के नागरिकों के बीच के संबंधों को नियंत्रित करने वाला एक कानून।

ठकास महाठक

एका गंधात एक शेतफरी राहात असे. त्याचा मुलगा थोडा मैदबुडीचा होता परंतु त्याची मूल मात्र फार हुशार व गहाणी होती.

एक दिवस मुलगा आपल्या घराबाहेर झाडाखाली वसून कुऱ्हाडीचा दांडा करीत होता. नितक्यांत कोणी तिथे अण तेथे आले व म्हणाले—“तुला आमच्या राज्याने बलाबिले आहे. आमचा राजा म्हणजे समुद्राचा राजा.”

समुद्राचा राजा म्हणजे देव पण झाला बोलाविण्यास ही माणसे आली होती तीं काळी कमिल होती. ते बहुतेक राजासाथी वृत्त होते. पण ही गोष्ट त्या अर्थवटाच्या लक्षात आली नाही. त्याने विचारले “तुमच्या राजाचे माझ्याशी काय काम आहे?”

“आमच्या राजाला एक फार महत्त्वाचे काम करवून घ्यावयाचे आहे. ते तुमच्या-

कडूनच होणार असल्यामुळे त्याने तुमच्या बोलावून आणण्यासाठी मज्हाज पाठवले आहे.” ते म्हणाले

“माझे वडील शेतावर गेले आहेत आणि अंधार होण्याच्या सुमारास परत येतील. त्यांना येऊन जा” मुलगा म्हणाला

“मला काय मग तुम्हा शेतात जाय या पर्यंत तुम्ही येण्यास सांगत नसता. आगवरी नाच येव आता. असे सांगून ते सवून गेले

बरीच घरा जाग्यावर राहून मुलगा त्याने लगेच त्यांना कळविला. झाला “बाला आज समुद्री राजाकडून दोघे निघत आले आहेत त्या राजाला आमच्याकडून काही काम करवून घ्यावयाचे आहे. आपण ते काम केले तर आमच्याला पुन्हा माझे बक्षीस मिळणार आहे”

ही श. मी वेसाई

आज तो डोंगर काही दोते का
“शेतकऱ्याने विचारले,
“तुम्ही आणले नाही तो
“मला काय मग तुम्हा शेतात जाय
“माझे वडील शेतावर गेले आहेत आणि
“माझे वडील शेतावर गेले आहेत आणि

मी पायी जाऊ? शक्य
“ते अंतर कमी झाले तरच मी येऊ
“तुम्हाला काय म्हणतारा झोपला
“तुम्हाला काय म्हणतारा झोपला

मागितली झाला “समुद्राच्या राजाले
“मागितली झाला “समुद्राच्या राजाले
“मागितली झाला “समुद्राच्या राजाले

“मागितली झाला “समुद्राच्या राजाले
“मागितली झाला “समुद्राच्या राजाले
“मागितली झाला “समुद्राच्या राजाले

“मागितली झाला “समुद्राच्या राजाले
“मागितली झाला “समुद्राच्या राजाले
“मागितली झाला “समुद्राच्या राजाले

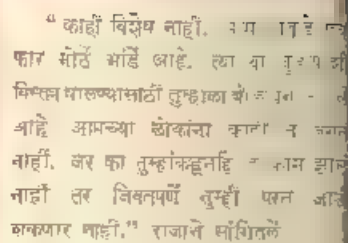

हाना शायी मुवाज्याच्या मुमराय गेला
“ते त दोघे वगळून तेथे ते तिथे राहिल
दुत आणि एक मंडकी नज येण्या गर्ह
पुढला मी राहून शेतफरी म्हणाय
“ही कमली होडी, राक्षसी होडी विमने
आहे ही”

“आमच्या राजाज्येष्ठ जितक्या नावा
आहेत त्यात हीच जल्द बालगामी आहे
म्हणून आम्ही ही होडी आपली आहे.”
ती काळी माणसे म्हणाली

ते दोघे आपलेक त्या नावेत जाऊन
वसले आणि हाडके चाले झाले, बोल्याच

चांदेपरा
२७

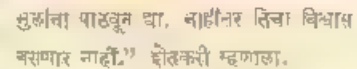

त्या राक्षस हुतांनी दोघांना आपल्या राजासमोर आणून उभे केले. त्याला पाहतांन शत्रुची गोष्टी नव्हतल्याने तो म्हणतो
 म्हणजे मला सध्या इतक्याच शास्त्र वाद्याची गरज नव्हती

[illegible]

१० "आपण थकत झुणार
मग विनागळे
११ मी पाहानी काढते कांही तरी
१२
१३ दार उघडले, राक्षसांना
बोळाविते, ते मोठ्या आर्सेने आले, त्यांनी
विनागळे "विश्व घातली का !"

"विभक्त बालालया काहीं लकहें सरपण
पाहिजे कीं नाहीं बाळा आव्हाची
गोमळाची, चिंचेची, धडाची, पिंपळाची
निंबाची आणि बाभळीची लकहें अशी
वस्तु सगळी पाहिजेत या लकह
सगळी वस्तु लकहें अशी
गण आणून या लकहें

[illegible]

“जाययैत लफडे येणार ताहींत तोपर्यंत
तुम्हीं दोघे धाक खोलीत व्हेत राहो.”
अमें सांगून राखसांच्या रावानें त्या हांकांवा
हज्याच्या खोलींत वगवूत ठेवून खोली वंद
करून घेतली. सेतफण्याने खाणितल्याप्रमाणें
संत व लफडे त्याच मुहूर्ता त वांखी वंदीये
जाययैत जेथें ताचे हजत तिच

नन्धे कृष्ण वल्गाय राजमा - २४ - रा
 नन्धे १ नन्धे २ नन्धे ३ - २५ - राजमा
 राजमा सुखी आर्हात, तुम्हा गाथरा व

नवरा आमच्या देशात आहेत. रथानां जाभळाचीं, आठ्याचीं, चिंचेचीं वडाचीं, पिपळाचीं, शैलाचीं बरें काकडे तुझ्याकडून मागून आणावयास सांगितली आहेत

राक्षसाचें म्हणणें ऐकल्या बरोबर सनेला कळले, झांत काहीं तरी बोटाळा आहे. ती राक्षस पुत्रांना म्हणाली “तुम्हाला पाहिजे असलेल्या सर्व वस्तू त्या खोलीत आहेत. तेथून काय काय तें घेऊन जा.” असे सांगून तिनें एका बंधार कोठडीकडे बोट टाकविलें होवें राक्षस पुत्र आता शिरताच तिनें बाहेरून दार बंद करून घेऊन कुठप लावून घेतलें, बाहेर उभे असलेल्या राक्षसांना ती म्हणाली-“तुमचे राजकुमार त्या खोलीत आहेत. परंतु त्या खोलीची किडी काहीं केल्हा सांपडत नाही. आमच्या घरवाल्यांनीं किडी दिडी म्हणजेच

वस्तू उचलिली वी परंतु काही वस्तू काढून नाही. आतापल्या राजाला कोणतें सांगितलें राक्षस होटी घेऊन आपल्या राजाकडे गेले व सूलवाहीनी सांगितल्या समाधी सांगितली

राक्षस राजा काबरा बाबरा धागा, त्याचे आपल्या मुलांस अतिशय प्रेम होत. त्यानें शोककऱ्याला आणि त्याच्या मुलाच्या वडनां विषय वस्तू घेतल्याच सांगितली “जेनें राक्षस राजा शोक करून सांगितली घेऊनच जाणार, आम्हांला बरीं मायला काहीं वाई नाही” शोककरी म्हणाला

राक्षस राजानें त्याला वडिलां सांगितल्या तान मगच्याच्या घट्टे घेऊन आणून त्याला माघेत वस्तू घेऊन घरां माघेत दिले व त्याला नाचवून आपल्या मुरांना घेऊन राखले सांगितलें, बरीं आल्यावर घात घेऊन पुत्रांना त्यांच्या घरी पाठवून द्या

विलियम शेक्सपीयर

हे विलियम स्ट्राफर्ड अन् एवार्न् नांवाच्या नाटककाराचे १५६४ मध्ये विल्यम शेक्सपीयर नाटककार झाले. हा त्याच्या नाटकांचे नाव तो आपल्या स्वतःच्या नाटककार व नाटककार अर्थाचे नांव घेतो. हा त्याच प्रमाणे दुसऱ्या नाटककारांवरि अभिनय करतो असे. थोड्याच दिवसांत बांगला अभिनेता म्हणून त्याची खात्री झाली शेक्सपीयरला ब्राह्म पुष्कळ पैसे मिळाले त्यानें ब्राह्म विदेशाचा एक भोम विकत घेतला. आपल्या गांवांत शेअर एवत मुपाक होत जर्मन विकत घेतली. त्याच प्रमाणे तेथे एक छानदार घर विकत घेतला शेक्सपीयरची नाटकें फार लोकप्रिय झाली. त्यानें ह्या

त्याच्या रस चारत्या जन्म वसला. नाटक लिहिणें त्याला आवडत असे. त्यानें ह्या त्याच्या व्यवसाय होता. नव्या राष्ट्रीसमोर खेळतहि दाखविले. त्याचे रम्यांत पहिले नाटक ‘लुस लेबर’ विल्यम शेक्सपीयर २३ एप्रिल १६१६ मध्ये निधन पावला. त्याच्या कुतीना इंग्रजी मध्ये लिहिले, तेव्हां पासून त्यानें नाटकें साहित्यांत फार मोठे स्थान आहे.

विलियम शेक्सपीयर नाटककाराचे १५६४ मध्ये विल्यम शेक्सपीयर नाटककार झाले. हा त्याच्या नाटकांचे नाव तो आपल्या स्वतःच्या नाटककार व नाटककार अर्थाचे नांव घेतो. हा त्याच प्रमाणे दुसऱ्या नाटककारांवरि अभिनय करतो असे. थोड्याच दिवसांत बांगला अभिनेता म्हणून त्याची खात्री झाली शेक्सपीयरला ब्राह्म पुष्कळ पैसे मिळाले त्यानें ब्राह्म विदेशाचा एक भोम विकत घेतला. आपल्या गांवांत शेअर एवत मुपाक होत जर्मन विकत घेतली. त्याच प्रमाणे तेथे एक छानदार घर विकत घेतला शेक्सपीयरची नाटकें फार लोकप्रिय झाली. त्यानें ह्या

कृतमगतिं नमानं माम् हविर्हवः
 न संहरिष्यात् प्रकृत्या मित्रांश्चैव हवः
 न त्वान्नं मांसं दत्तं अथ पात्याच्च द्रवमक्षि,
 न्याहृतं ज्ञानं शैलीं नैव पृथग्वैदद्यात्
 मगं वनात्तानान् दत्तं नमो ब्रह्म
 मोक्षाय मन्त्राच्च, उदारं च निष्कार्ष्यं हवः
 स्वभावात्तं देवैः सहजं च चैव न हवः
 अग्निं तद्व्याप्यं चैव न हवः
 वाक्चक्षुः श्रोत्रं चैव न हवः
 अग्निं तद्व्याप्यं चैव न हवः

देवर्षि न स ह्ये मन्त्रान् मीमांसां च न इत्येकैकं श्रुत्वा 'यं कुरुते वाही'
कृण्वत्येव मर्त्ये आर्षा हे देवर्षयः आह हन्तः नार्हा ।"

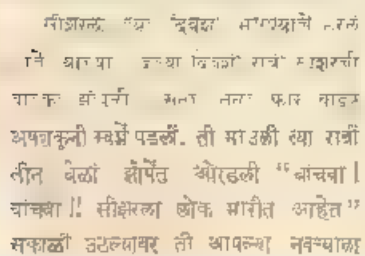
अयं सपत्न इवमन्त्यान् तन्तुः सपत्नः
कामः त्वीन् रते

इकड कामस्थान तैरुन मरु पात
आणि तय रे माया विसय न कोरु नरोज
प्रवरा कय रे न रा त्या ना म यताय मी
जिवई तय रे वानदीनय मरु हात
मरु अरुय मरु तय मरु का मरी मरु
मरु पाती मरु मरु मरु मरु मरु
मरु मरु मरु मरु मरु मरु मरु मरु
मरु मरु मरु मरु मरु मरु मरु मरु

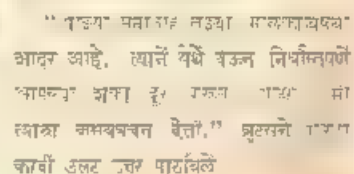
इति च केन भणाय 'यं च दे वाहं'
हृत्कव साही "

यद्यपि कवि ने गाने में अनेक तथे "आपण न करीत आहोत ते देखीत चे
 हे अनेक तथे गावे गेले असलेले कार्य म्हणून कोणत वाहान लावताही
 नसलेले तसे सादरला रत चिन्हा राखीविराजणांही सोपले केलोने
 पण गाणे गावे गेले म्हणून हे दृष्टान्त पुरस्सा लाहोरे केली आणि जे शपथे शिवाय
 द्या येत आहेत ते तेथे वेळां तो मुकूट हे काय दृष्टान्त नसले तर न करणाचे वर
 हे गाणे पण अनेक तथे तेथे बला तो "मात कुटुंबीयसा नीक्षरक वृत्ति
 न वाहला हे गावले आहोत अनेक तथे पण ते आहे आहोत ते राहिले तर
 हे तथे ते गावे गेले गेले

[illegible]

एषा मयंकर्तृकाम्बानाचा एक व्यक्तीस
व्यक्तीस मुगावा लागला यत्न गेल्या
एक चिड्डी लिहिली. त्यांत आनंद पण

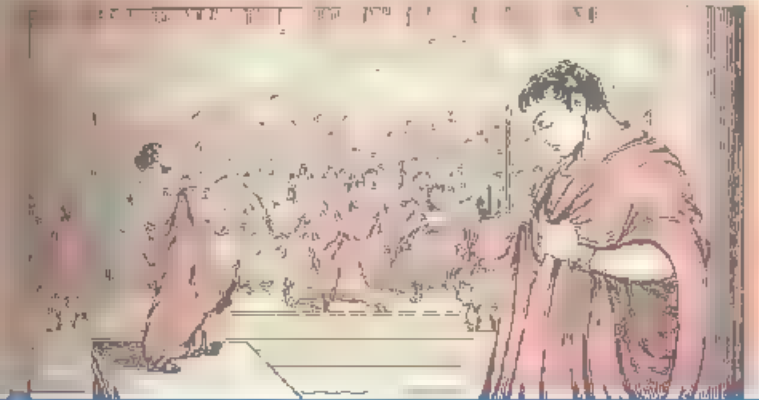
[illegible]

अंशनी मझावून आला सीझरचा
मन देव पाहून त्याला आपले अश्व वावर
नामं जाऊ. मारव "शाना ना काही" म्हणाला
नाही. परंतु त्या तलवारीने सीझरचा मारले
त्या तलवारीने आपण हि अश्व कायची
त्याने हच्छ प्रगट केली

"आमच्या हाताकडे व तलवारीकडेच
पाहून आम्हाला हांवर सरू नव्या
आमच्या हातांत होकावून गे" म्हणते
ग. विषयी वामनी नळमळ तुला शिरोल
आव सीझरच्या मुख्यतः नवना फार
गोवळली आहे प्रथम तिला शांत करू दे मग
सीझरला कां मारले? मग का "

मी तुला सविस्तर मारले कां मी दहाका
का मारले त" बुरम म्हणाला
अंशनीत सीझरच्या अश्वचन संस्काराची
बगती केली त्यावर बुरम म्हणाल
"तुला मीच विपरीत व डावड शालण्यास
व मन्मथपर्वत त्याने अश्वचन कण्ठार
मजी परवानगी आहे. एव व सव
गामे कोळ हाक्या नम" अंशनीने
ते रवळ केव
बुरम लोक मग मर्मांग येनांच बागे
कातून लोक मारहून विचारले लागले
सीझरला कां मारले? मग का "

मग मी ज्या तलवारीने सीझरला मारले
त्याच तलवारीने आम्हाच्या कण्ठ्यास तयार
आहे" इतके वादून बुरम नचकवळून
इतरला बुरमने स्वर्गात शोध देऊन
नचकवळीचे म्हणजे एकुल ध्यावयस
नामोवळ.
अंशनी जग वळ हाग वेदनी शो
मगला ने पुन्हा पुन्हा मगन हाता क
मी माझची मुलीच प्रशान करीत राहा
हंतु त्याच्या वाक्याने त्याचा विषयी
ना बदल मग उत्पल करीत हाता
कायानी लोकांची करमभाव सांगून ते

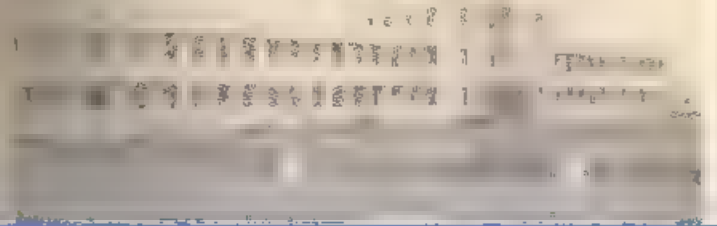
औपशयिकपणे त्यांना चांगले म्हणत होता. त्याने त्यांना 'सज्जन' म्हटले की सर्वांना त्यांच्या बद्दल आदर वाटण्याचे प्रयत्न निगदर वाटू लागला. तो पुढे म्हणाला "ब्रूटस म्हणतो आहे की सीझर महत्वाकांक्षी होता. स्वरे असेल ते. कारण ब्रूटस 'सज्जन' आहे व तो कधी खोटे बोलत नाही. पण मी सीझरला तीन वेळा मुकुट दिल्या तरी त्याने एक दोनदा नाही, तिन्ही वेळा नाकारला. इतका महापुरुष पण क्षणांत कदा बाहीसा झाला पाहो! हे जिवंत असलेले ब्रूटस, कॅसियस वगैरे खोटे नव्हते! त्यांच्यावर कशामाठीं अन्धश्रम करावा! अन्धश्रम म्हणजे हा मरण पावलेल्या मीझरवर." नेतर ऑटोनीने सीझरच्या शरीरावरील तलवारीचे धाव सर्वांना दाखवून कोणी काशी कोणता वार मारला त्याचे विष्णुद वणन केले शोबटी तो म्हणाला

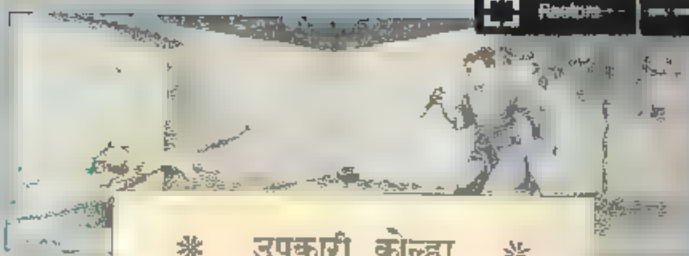
ती मुकून खरोखर आपल्या होताना गळतील, तरी पण ब्रूटस वर वार पाडणे कारण नाही. तो शौर पुरुष आहे. मीझरने लिहिले आहे की माझ्या मृत्यूला मी नेहमी नागरिकांना उध्द रुपये मिळावेन. ऑटोनीचे भाषण ऐकून काकांना ब्रूटस नवला ते सीझरला मारणाऱ्या कपरा लोकांच्या घोषार्थ धावले. त्यांनी पण ब्रूटसला रावली, ब्रूटस यगैरे सर्वजण पळत गेले. काही दिवसांनी हा दोन्ही मरण पावले. सीझरच्या मरणाचा नेहम होत होता दुसऱ्या राजसूय ब्रूटस, कॅसियस वगैरे लोक होणे, ब्रूटसला कळून तो कॅसियस पक्षा स्वाधीन आहे. पुढे जेव्हा पण नांवाच्या गावी दोन्ही पक्षांना तडोडा झालात कपटी लोक ठारले. मरण पावले असताना जालहत्या करून घेतली.

७. मेट्रिक लेबर रिसर्च इंस्टिट्यूट - मद्रास

१९५१ रसात जेव्हाचे नामने मिळू शकते तितके अजूनही दुसऱ्या कोणत्याही देशात या देशात परतून १९५२ साली मद्रास, ३० लाखा मद्रासींनी कानची, या देशाची कातडी मिळताना हा नव्वी एंटर किंमत बळीस कोटीच्या जवळ जवळ त कतडी आपल्या देशांतच कामावनी तर त्याची उदळ जवळ दुप्पट किंमत येऊन या देशात ३०-३५ कोटी रुपयांची कतडी मिळत होती असे, हा घंदा आपल्या या देशात आहे म्हणून आपल्याकडून कामकाजाचा पुरा उपयोग होऊ शकत नाही याचे कष्ट, चमत्कार लक्षात घेता आधुनिक मानाने वेगळे पदार्थ आपणांस येत आहेत.

आज कामकाजाच्या उद्योगाच्या अन्वयस करण्यासाठी व त्या देशांत मेळणारी कसता किती उपयुक्त आहेत हे जाणण्यासाठी ही मेट्रिक लेबर रिसर्च इंस्टिट्यूट आहे. २ रुपये स्वतःपण आली, तेव्हा पासून हे काम चालू आहे.

* उपकारी कोल्हा *

चीन देशान पके ठिकाणी अन्धाक नांवाचा एक फार गरीब माणूस राहत असे, त्याच्या अवक फक्त एक हाडिवाचै झाड होते त्याच्या आपासनेत त्याचा सारा वेळ जात असे. रात्र दिवस तो झाडावरील बसून राहो

न्याच्या पराच्या मितानवळ जरी वगेणी
मुलें त्याला दिसली तरी त्याला राग येई
तो त्यांना वरडवीत असे, कधी कधी पकडून
बागळें पिष्ट पण असे, डाट्टिवाच्या हाडा
वर बसलेले प्रेम पाहून लोकांनी त्यांचे नांवच
'डाट्टिवाचा रागा' असे ठेविले होते

एका वर्षी व्या शाळांना पुष्कळ डाळीचे लागली. तेव्हां तर तो बोबीम तस त्या शाळांच्या खातीच वसलेला असे.

एक दिवस राजा महारा देव असनां
हुक्की जाली, ती घालविण्यासाठी त्याने
पुष्कळ प्रयत्न केला, पण तो आचली सोय

आयस्क सनका नहिं, तो जागर झाला नेश
लोला कंठों डालिने कमी जे नें मरुत
अशीच आणखी एक दिवशी जरी नुं गे
कमी झालेली दिवशी

चारास पकडण्यासाठी म्हणून 'क' इयम
अन्नाप झोपेची सांग घेऊन आला. 'क'
घमळा, शोब्या येथून एक कल्ला घेऊन
'क'ी मारून बाळा, त्याने इ. इ. घेतले.
घालताच अन्नाकने त्याला पकडण्यासाठी
त्याची दोन्ही बाजू, परंतु त्याने 'क'ी
कडल कोळसाला मारून 'क'ून गेला.

दुःखका दिवशीं स्वाला पण मरणाचा हा
अन्ताकर्म लेपन कोला येत असे त्या जना
मितीला खूप डिक लावून देवला न
प्रमाणे कोला आला. पण डिक लावला
असल्यामुळे मितीला डिक लावून घेवला न
अन्ताकर्म त्याला पकडले आणि मरणाचा

[illegible]

१. गिर पकले सरळ रामाकडे
२. आपल्यापे रक्त साळ-
३. आहेत त्या जामच्या
४. आहेत. शेवटींमर खे
५. उरले टंकुन धेऊन वाकी
६. कोव्वानें सांगितले.

१ = गङ्गाकुल नानुषया वेदम येका
गङ्गा । रक्षणां भाँकन कौट कोठे
ले. त. ले. ला. ल. भन्थे । दर, पाप,
सर्व. ... च. ठाणा. उत कुर्सी,
... ती चाखणी लोगने
... श्यावेरोकर सर्व रत्न

चारी बाजूस विष्णुस्त्री, रावकन्या ती गोळा
कण्ठवासाठी पुढे सरसावक्या, ते पाहून
कोव्हा रुग्णाला 'तुम्हाला रक्ते पाहिजे
होती तर मग मला कां सांगितलें नाहीं'
मी अन्दाक रामाकडून चार उंदांच्या पाटीवर
लावून आणून विक्री असती.'

चीन देशाच्या राजाच्या बाटेले इतका
प्रतदान राजा जालेलें तर त्याला आपला
जावई कां कळन घेऊं नये. तो कोल्हास
महाराजा “ राजाची शोध सोद, तूं आपल्या
राजाच्या सांग, आमच्या तीन मुली आहेत.
ह्यांपैकीं बाटेले तिच्याशीं त्याचें लग्न करावें.”

'ता लस करणार आहे ती नाही लला
महिन नाही मी त्याला विचारून येऊन
मोडले' कोळी म्हणाला.

काण्हा अन्नाकाकड आला म्हणाला
राज 'आपली मळगी तुला देण्यास तयार
नहे चला स्वतः लढास'

'सर, लढासू बायले म्हणजे काही
तयारी नसा का? तबळधाम काही पैशे
नेकत का किती पैसे गावे वरानीत
मडभाजवळ तर पुण्यां रुवडे सुद्धा नही
मग पण " अस्त्युक्त विचारला त्या पार
शिखर पार

"राख्य शहाणपणात काम प्रत्यक्ष ते
सर्वे कोही लोक हाकळू नू गुप्तत नाक्य
वर का ये बाकीची सर्वे अस्त्युक्त मी
वधवा, काण्हा म्हणाला,

शेव निधाने, मरीचक अस्त्युक्त
वस्त्याने अन्नाकाकड राहणं पवनक पाण्यात
ये केले व त्या पांवल पांवल रागाकडे
रेखा म्हणाला 'मनच म्हानीज चाळीस
मत्वर रत्नाचा पैता लहून वत हात पण
नडी पार करीत असेना प्याप्या नडीत
पण थाला आदि नरी शाहन रत्ने देऊ
घाचरित गाणे, गाऊ गाऊ गागात गाणे
वहन गेले मजे माहेवाचे कमडेहि प्याप्या
गेले कमयेमे रजेमाहेवा जीव धरून घेतले
आहेत काय कागवे काही सुचत नाही

'जे केले ते गेले आता प्याप्याकडे
दुसरे वळत काय उपयय " अस्त्युक्त
गाता राकपुतपाला गेलेत गया पाण्यात
धरून काही नाकिरामह मरीचक मेली
अन्नाकाकड पाण्यावाहेर काढून बागले कपडे
दडक प्याप्यावर वर घेतले जाला

राजाच्या स्वयंन बाकच्या मुलाशी
म्हणजे माडरा धागा लह मा रानी
नेवम त्याचरीची गट बाकली मरीचक

मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-

मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-

"अन्नाक मरीचक बाकली वा-

काफळवाला जगाला व मरीचकी काळ
काळ्यासे ह्या प्रमणी काही बाडेन्वासाता
सांगितले काही धनगर नाहेणा सांगितले
सैनराजी त्यात वचऱ्याने लढात सुद्धा
मरीचक अन्नाक मरीचक बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-

'मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-
ला मरीचक बाकली बाकली वा-

त्यांना काय होई देणार? आपले प्राण वाचव म्हणजे वास्तू."

"कोठे जाऊ! काय करू! कसे वाचवू जाण्याला!" राक्षसांच्या राजाने बाबरूला विचारले.

"तू भट्टी मध्ये लपून बस मी तुझ्यावर लाकडे रचतो. म्हणजे कोणाकडे काही करणार नाही. आणि ते निघून गेले म्हणजे ये बाहेर." कोळ्याने सुचविले.

राक्षस भट्टीत निजला कोळ्याने त्याच्यावर लाकडे रचून त्याला आग लावली. राक्षस त्या अग्नीत जळून मरून गेला.

कोल्हा धावत धावत अन्टाक राजकुमारीचे स्वागत करण्यासाठी त्यांना सामोरा गेला व त्यांना राक्षसाच्या किल्ल्यांत घेऊन आला.

तो किल्ला पाहून राजकुमारीला व तिच्याबरोबर आलेल्या लोकांना वाटले,

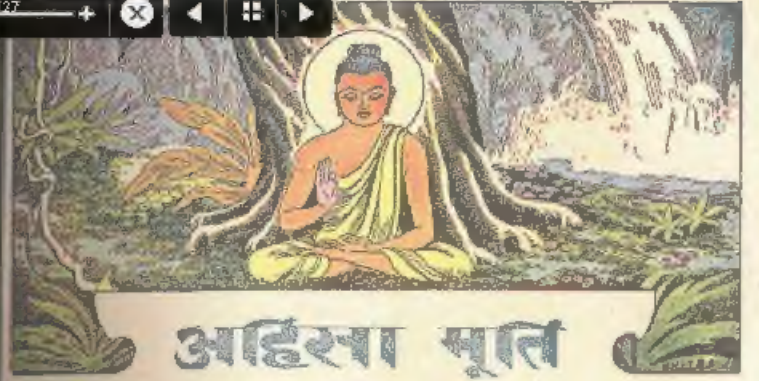
हान अन्टाक राजाचा किला आहे त्यांना बरे वाटले.

पुढे अन्टाक आपल्या बायकोसह तेथेच राहू लागला. तिच्याबरोबर आलेले सैन्यही तेथेच राहिले. कोल्हा मुद्दा तेथेच राहू लागला.

एकदा कोल्हा अन्टाककडे आला. तो अन्टाकला म्हणाला—"मी तुझ्यावर पक्षे तपकार केले आहेत. आणि आता मी जर मेलो तर तू माझे काय करशील?"

"मी तुला डोक्यावर घेईन." अन्टाक म्हणाला.

काही दिवसांनी कोल्हा मेलाला. अन्टाकने आपल्या बचनाप्रमाणे खरोखरच त्याच्या कातळाची टोपी केली आणि आपल्या डोक्यावर पातळी. हा रिवाज त्या देशात अजून मुद्दा चालू आहे, म्हणे. तेथील लोक कोल्हाच्या कातळाची टोपी वापरतात.

अहिंसा मूर्त

[११]

एक आठवडा संपला. अनिलने भट्टीला आठवण केली. सद्दी संन्यास घेण्यास तयार झाला. दोघाबरोबर गुडोदतच्या आणखी एका भावाचा मुलगा आनंद, किविल सुपवद भावा मुलगा, म्हणजे यशोधराचा भाऊ देवदत्त आणि भगवान राजकुमार, सर्व संन्यास देखा घेण्यास तयार झाले. करमणुकीसाठी बाहेर जात आहे असे सांगून सर्वे पराबाहेर निघाले आणि रांगपावून सोळा मैल अंतरावर एका जमले. तेथे त्यांनी आपापल्या नोकरी-वापरांना निरोप दिला. फक्त उपासी नामक एका व्हाण्याला बरोबर घेतले आणि

एका निवांत जागी गेले. तेथे त्यांनी आपले छंदर बसालेकार काढून उपासीला दिले आणि म्हणाले—"आम्ही संन्यास घेण्याचे ठरविले आहे."

उपासीने विचार केला, मी हे बसालेकार घेऊन जा कपिलवस्तूला परत गेलो तर शाक्य लोक मला जिवंत सोडणार नाहीत. हे राजकुमार सर्वसंगपरित्याग करून संन्यास घेत आहेत तर आपण देखील संन्यास का घेऊ नये! असा विचार करून त्यांनी ती सर्व बसामुर्गे एका झाडावर ठेवली आणि राजकुमारांच्या पाठीपाठ थांबू लागला. राज-

घडना झालेल्या खेळी तेथे वर्दळ होण्या-पूर्वी जर कुठ्यांज्या ती जागा दखविली तर आपल्या कामात त्यांना खात्रीने यश येते. सपिक वर्दळ घाली तसेच तर दोघी माथिमात्या पास नवळ कळकळ घडत येत आठ तास राहणो, माथिण नर ह्या भक्षकाची एकाद्री चरत, तेथे तापडळी तर पुष्कळ दिवसांनंतर पुढीं दोघी माथिमात्या तपास करत राहतात.

घडनेनंतर पुष्कळ दिवसांनी अपराधाचा पत्ता लागण्याची उदाहरणे सुद्धा मिळालेली आहेत. १५-१-५८ च्या रामनाथपुरास त्रिज्यात चौकळियाम पुढार मोठाच्या नांवाची रात्री गरीरी घाली. त्यांत पधरा हजार कपडांचा माळ पोरोस गेला. तेव्हील दोघीस कुठ्यांज्याटीं मद्रासात फळविले आणि बोरी झालेल्या घरात झुड्या रावले. २० तापडिमा 'चौक' ला ती जागा दखविण्यात आली. त्या जागेचा त्याने पास पेटवत व त्याच्या अनुरोधांनी तो १० मैल अंतर जावत जाऊन एका म्हांतात त्याने घोरला वकडले. त्याने नांव अजमाथना, तो पुढा येवी होता. म्हणजे कसलेका बोर घासला गेहिले. त्याच्या बकळ बोरोस वराच शांत राखिल्ला.

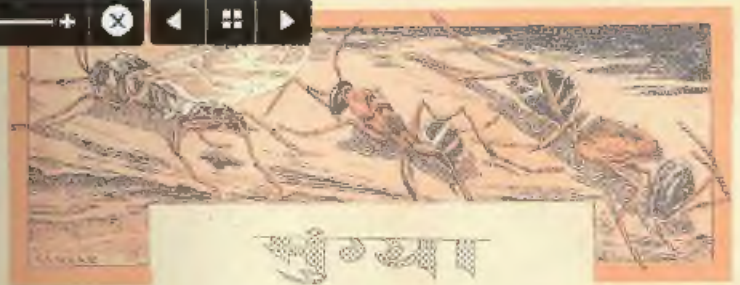

तसेच 'बुवराजाने' सुद्धा मोठ्या यशस्वीदर रितीने एक मुन्याला फकडले. १५-२-५६ रोडीं मुद्रा जिज्यांनील गिरमले घरेलामावडत एका डॉपडीन रात्री एक चौकीदार त्याचो बायको व मुल्ले आरण्याने विस्तुन आले. त्या ठिकाणी पोहोचण्यास मुबाराजास एक आठवडा लागला. तरी सुद्धा त्याने एकाच्या शासने राहा मरणाच्या कांतापर एक पोळे कोणूच काडले, रथात रडाने भरलेली हत्यारे होती. एका कसबाताने ही पाहिले म्हणून त्याने बांधी राखीसोनी नवे एक सगळाना विस्तुन घेऊन जांममहाला करून घेतली.

अशाच रितीने 'चौक'ने, एकदा गस्त घालील अस्तंत मरण्या दोन तड्यांत अपराध्याचा शोध साविला.

एका सुवाच्या वास्तवी 'बुवराज'ने स्वऱ्या सुन्याला एकदल देऊन निरपराध्याला सोडविले. त्याच्या पुढेभाराने व्यापला अपराध कळू फेळा.

साधारणपणे पोलीसविस्तुन फकडला गेलेला अपराधी अपराध कधी क्वळ करीत नाही. परंतु पोलीस क्रूरने धाडत दिलेला अपराधो कधी कायनाल झाला नाही.

सुंग्या व पाहिलेला व्यक्ति बगांत कोठे मिळणार नाही. आपल्या नजरे समां येणाऱ्या सुंग्यांत सर्व साधारणपणे तांबड्या, काळ्या, पंखांच्या, सुंगडे बगैरे असतात. त्यात म्हान मोठ्या सुंग्याहे असतात. काळ्या सुंग्या चावत नाहीत. पण लहान तांबड्या सुंग्या फार जोराने चावतात आणि त्या चावल्यास ती जागा सुजतेहि व दुसते सुद्धा. सुंगडे चावत नाहीत. पण एक काळतात अंगालून.

सर्व ठिकाणी अंगणांत जमिनीत सुंग्यांची वाळले असतात आणि जुकून जरी त्यापर आपला पाय पडला तरी त्या चावण्यास तुरुंत नाहीत. घरांत सुद्धा सर्व ठिकाणी वावरतांना त्या दिसतात. अभीनीच्या कटीतून भिंदीच्या भोकांतून ये जा करीत असलेल्या आपल्याला त्या नेहमी दिसतात. त्यांची

रांग कोटून तरी कोठे तरी जात असते. त्या नेहमी हुंड कळून असतात.

खरीखर शाहून अधिक माहिती आपल्याला नसते. पण त्यांच्याविषयी समजून वेण्यालायक किती तरी गोष्टी आहेत. अनेक शास्त्रज्ञांनी याचा सखोल अभ्यास केला आहे.

निरनिराळ्या देशांत व प्रांतांत तऱ्हे-तऱ्हेच्या सुंग्या आढळतात. परंतु सर्व जगांत आठ हजार जातीच्या सुंग्या आहेत. एका शास्त्रज्ञाने बेल्जियम चांगो मधील सुंग्यांवर ११३७ पानांचे पुस्तक लिहिले आहे.

वाळवीला काही देशांत 'पांढऱ्या सुंग्या' म्हणतात. परंतु त्या सुंग्यांच्या जातीत मोडत नाहीत. वैज्ञानिकांच्या मते सुंग्या गांभीर्यमाणा व मधमाद्यांच्या जातीच्या आहेत आणि वाळवी वामुराच्या जातीत

सोडते. असे असले तरी बाळवीचे जीवन मुंगी प्रमाणेच जास्त कळून असते.

अगोचर मुंग्या निगी असवीक हे सारंगणे फार कठीण आहे. तरी पण एवढे निश्चित की दुसऱ्या कोणत्याही प्राण्यापेक्षा मुंग्यांची संख्या जास्त आहे.

मुंग्यांची जीवन घाळविण्याची आपली एक स्वतंत्र रीत व संस्कृता आहे. त्यांत त्यांचे जे नियम आहेत त्याला अनुसरूनच त्या आपले आयुष्य घाळतात. त्या प्रवृत्ति करतात व युद्धादि करतात. प्रत्येक जातीच्या मुंग्यांना एक एक तऱ्हेचा वास

येतो. गिन गिन वासवाच्या मुंग्यांत भयंकर युद्ध होते. त्या एक दुसऱ्याच्या वाकळभर दळे पण करतात. कांच्या काही गोष्टी मनुष्य स्वभावामुळे दिसून येतात.

जसा मनुष्य काही सामाजिक नियम राखतो तशा मुंग्याही काही सामाजिक नियम राखतात. अन्न संकलन, रचना कमीरे प्रण्यांच्या सहज प्रवृत्ती त्यांच्यात विकसित पावलेल्या आढळतात.

काही मुंग्या नोंवेत वसून देशांतरासाठी वाट असतात.

सुसारे ३० हजार वर्षांपूर्वीच्या मुंग्या आपणास आजही पटवयास मिळतात. त्यावेळी काही मुंग्या देवदारा झाडाच्या ढिकाळ चिकटल्या गेल्या आणि तो दिक आज आपल्यास मिळत आहे. त्याला आपण हळी तुणमणि म्हणून ओळखतो. हा दिक कांचेप्रमाणे पार दृष्टीक असल्याने त्यांत असलेली मुंगी आपल्याला आज सुद्धा वाहावयास मिळते.

पावसानंतर गर आपण अंगणातील एकादा दगड उचलला तर त्याखाली आपल्याला बऱ्याच मुंग्या आढळून येतील. दगड उचलल्याच त्या चहुं कडे सैराविरा पडूं

सारातील. या सार्या मळूर मुंग्या आणि त्यांत जी मोठी मुंगी असले ती राणी मुंगी. राणी मुंगी, मादी मुंगी असते. बाकी मुंग्या तिची पिढी असतात. नर मुंग्या फार लहान असतात. मादी मुंगी फक्त पशूतीच्या वेळीच आपल्या वाढणीत बसलेली दिसते. इतर वेळा ती बाहेरच असते.

जी मुंगी राणी टोणारी असते तिला आपल्या घरी बरीच मोकळीक असते. दुसऱ्या मुंग्या तिला जास्त खावडा पाळत मोठ्या लाहाने घेमाने वाढवितात. आणि ती पण पौष्टिक अन्न खाऊन चांगली वृद्ध होते. तिचे मांसपिंड फार मजबूत असतात. काही दिवसांनी तिला पेल फुटतात. नंतर बर्भकारण झाले म्हणजे ती आपले माहेरघर सोडून उडून जाते आणि दुसऱ्या जागी राऊन बसते. जेथे झाडाच्या सालीच्याही, दगडाच्या खाली किंवा कोठे तरी फटीत-भिटीत ती आपल्यासाठी व आपल्या पिढीसाठी जागा तयार करते. द्यांतर तिला पेसांची गरज नसते. म्हणून ती आपले पंथ तोडून टाकते. खांतीक मांसपेशी त्यांच्याच खाद्यमांडारांतून एक वस्तू होत.

या नंतर राणी मुंगी अंडी घालते आणि अखानून पिढी निघाली म्हणजे आपल्या पोटांत जमविलेले अन्न बाह्य निघांना खाऊ घालते. मुंग्यांची मुले प्रथम फार कमजोर असतात तरी ती खाणे शोधून आणून आपल्या आईला व मावंडांना देतात. राणी मुंगी एकेक वेळी करीच अंडी घालीत जाते. त्यांतून निघालेली पिढी आरल्यासाठी व आपल्या आईसाठी अन्न आणून जमवून ठेवतात. राणी मुंगी वसून वसून मुलांनी आपलेले अन्न खाऊन खूप माजते व अंडी घालीत जाते. खाणे व अंडी देणे हेच तिचे काम.

मार्च १९६०

११

वहिस १० रुपये

सर्व राणी मुंग्या अशा तऱ्हेनेच आपले घर वाडीत नवून निरनिराळ्या तऱ्हेने करतात. वायिया व उत्तर आफ्रिकेत एका जातीच्या मुंग्या आहेत. त्यांतील राणी जेव्हा आपले घर करण्यासाठी तडून जाते, तेव्हा तिच्या मायाला एकदोन कांढी मजूर मुंग्या तिच्या बरोबर येतात. आपापल्या नव्या घराचे सर्व काम त्याच मुंग्या करतात.

कांढी जातीतील राणी मुंग्या आपल्या बरोबर मजूर मुंग्यांना नेत वाडीत आणि आपल्या संततीचे रक्षण पण करीत वाडीत. म्हणून त्या दुसऱ्या जातीच्या मुंग्यांवर हल्ला करतात. हे छांते हल्ले फार मजेदार असतात.

एक प्रकारची राणी मुंगी आपल्या जवळच्या जातीच्या मुंग्यांच्या वाड्यांत घिरते. तेथील अंड्यांना एकाच वळून त्यांना आपल्या ताब्यांत घेते आणि त्याच मुंग्यांची जबाबे करते, बांढते, संतर त्या

अंड्यांतून नवा मुंग्या निघतील त्या ह्या चोर राणीच्या मुळ्यात म्हणून काम करतात. त्या ह्या राणीची व तिच्या संततीची सेवा करतात. अशातऱ्हेने कांढी वाड्यांत दोन तऱ्हेच्या मुंग्या जतनलेल्या दिसतात.

‘फाविका’ नांवाच्या मुंग्यांच्या जातीची राणी फार लहान असते. हिच्या बरोबर लहान लहान फाटरी केस असतात. जेव्हा ती आपले घर करण्यासाठी निघते तेव्हा ती जवळच्या मुंग्यांच्या मळ्याच्या वाड्यांत घुसते. मग कसे तरी करून त्यांच्याच कामकी मुंग्यांना आपल्या भोवती जमा करते ह्या कामकी मुंग्या आपल्या जाईला माळून टाकून ह्या नव्या राणीची व तिच्या संततीची सेवा चाकरी बरेच करतात. थोड्याच दिवसांत जुन्या मुंग्या मरून जातात. ते सर्व वाड्या ह्या नवीन मुंग्यांना आपोआपच मिळते. (मुळे चाळ)

कृपा करून जोडनांच पोस्ट-कार्डावरच पाठवावीत.

बरोबर कोरडेचो ओळख करून देणारी जोड-
नांचे दोन ते चार चकदांत किंवा त्याहून मोठी,
पण परस्परलोखी ओढ फार सान्ने दशवेगारी
असावेत आणि ती जोडनांचे पोस्ट-कार्डावर
स्वतःचे नांव व संपूर्ण मत्स्यासह पजनेवरी

१९६० पुरी खांदील लत्यावर पाठवावीत.
पोस्ट-कार्ड केरोन आलेली जोडनांचे लोकार-
प्यांत वेगार वाढीत.

बांदोवा फोटो जोडनांचे चढाओढ
चंद्रामामा प्रकाशन, मद्रास-२६.

जातेवारी महिन्याचा निकाल

हा महिन्यासाठी खाशेली जोडनांचे सर्वोत्तम ठरली आहेत. हा महिन्याचा अंक प्रसिद्ध
वाचनेत वहिस १० रुपये मजिजोर्डमि अेवकाने तमी रचला करण्यांत येईल.

पहिला फोटो : प्रयत्ना बिना, फोट भरल्यात; जगां समसं कृणी नसे !
दुसरा फोटो : अडबड जीवनी, नित्य असावी; तू जगहाला शिकवितसे !!

शेवक : श्री. विश्वास ग. सोनवणे

“विद्या प्रसाद” रजेशन रोड, मल्ल (पश्चिम बंगाल) मंत्रई राज्य